

Manipuliacijos Lietuvos futbole: empirinis tyrimas

Dr. Salomėja Zaksaitė

Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas
Law Institute of the Lithuanian Centre for Social Sciences
A. Goštauto g. 12, LT-01108 Vilnius
Tel. +37052497591
salomeja.zaksaitė@teise.org

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama manipuliacijų sporto varžybomis tema. Aptariami unikalaus kokybinio tyrimo, kurio metu surinkti duomenys iš itin daug žinių turinčių ekspertų, rezultatai. Dėl tokio tyrimo specifikos didžioji dauguma duomenų yra nasmensinta: anonimizuota arba pseudonimizuota. Nepaisant to, tyrimas yra kiek įmanoma natūralus, ypač dėl žargoninės leksikos ir temos jautrumo. Tyrimas atskleidė, kad manipuliacijos yra išties rimta problema Lietuvos futbole, nors šio reiškinių pikas tikriausiai jau praeityje. Buvo atskleistos įdomios sąsajos, kurios byloja, kad manipuliacijos toli gražu nėra tik sporto problema. Tai yra reiškinys, glaudžiai susijęs su kitais sporto bendruomenės bei visos visuomenės skauduliais: gero valdymo principų nepaisymu, skaidrumo bei viešumo stoka bei neantraeilu organizuoto nusikalstamumo vaidmeniu sporto pasaulyje. Nors tyrimu nebuvo specialiai tikrinamos kriminologinės teorijos, jo metu surinkti duomenys patvirtino įtampos bei diferencinių asociacijų teorijų išvagas. Vienas iš manipuliacijų darymo būdų aiškiai atitinka šių dviejų teorijų kontekste brėžiamą schemą: pradedama nuo paprastų lažybų, žaidėjai tampa priklausomi ir prasiscolinė, atitinkamai ima jausti nuolatinę įtampą, ir tik vėliau, laipsniškos interakcijos metu, „iš jėgos pozicijų“ pradedama kalbėti apie manipuliacijas sporto varžybomis. Taip pat svarbu pažymėti, kad lažybų rinka yra būtent ta terpė, kurioje žaidėjai gali išsikrauti, patenkinti konkurencijos poreikį ir išlieti adrenalino perteklių. Galbūt todėl silpnesnėse lygose žaidžiantys futbolininkai ar tie, kurių karjera eina į pabaigą (t. y. kurie nebegali išlieti aikštelėje), neretai „užkimba“ ant lažybų kabliuko. Taip formuojasi priklausomybė lažyboms, potencialiai vedanti sukčiavimo link. Teisine prasme manipuliacijų sporto varžybomis Lietuvoje problematiką galima paaiškinti keblumais

Received: 12/06/2023. Accepted: 02/05/2024

Copyright © 2023 Salomėja Zaksaitė. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

taikant Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą: esant neišgrynintai profesionalaus sporto sampratai, nėra aišku, kokios varžybos atitinka ar neatitinka profesionalumo kriterijaus.

Pagrindiniai žodžiai: manipuliacijos futbolo varžybose, empirinis tyrimas, lažybų rinka, baudžiamosios atsakomybės taikymo problematika.

Manipulation of sports competitions in the Lithuanian football: empirical research

Summary. This article deals with the topic of manipulation of sports competitions. It discusses the results of a unique empirical research, which gathered data from experts with a wealth of first-hand knowledge. Due to the specificity of such a study, the vast majority of the data is anonymised and/or pseudonymised. Nevertheless, the research is as natural as possible, especially due to the sensitivity of the topic and jargon. The study revealed that manipulation is a serious problem in Lithuanian football, although the peak of this phenomenon is probably in the past. The research revealed intriguing connections that show that manipulation is far from being only a sports issue. It is a phenomenon closely linked to other scourges of the sporting community and society as a whole: the disregard for good governance, the lack of transparency and publicity, and the role of organised crime in the world of sport. Although the study did not specifically test criminological theories, the findings gathered from the research confirmed the insights of the strain and differential association theories. One of the ways in which manipulation is carried out clearly corresponds to the pattern drawn in the context of the two theories: starting with simple betting, players become addicted and indebted, and consequently feel constant tension, and only later, through a gradual interaction, does one start to talk about the manipulation of sporting competitions. It is also important to note that the betting market is precisely the environment where players can satisfy their need for competitiveness and release excessive adrenaline. Perhaps for this reason, football players who play in lower leagues or whose careers are ending – that is, who are no longer able to succeed and let off steam on the field – are frequently caught by the betting hook. This creates an addiction to betting, potentially leading to committing fraud. From a legal perspective, the problem of manipulation of sports competitions can be explained by the difficulties in the application of the Criminal Code of the Republic of Lithuania: in the context of an unclear concept of professional sport, it is not obvious which competitions meet or do not meet the criterion of professionalism (which, up to now, has been required for the incrimination of manipulation of sports competitions).

Keywords: manipulation of sports competitions, empirical research, betting market, problems in the application of criminal liability.

1. Įvadas

Manipuliacijos šiame tyrime suprantamos kaip neteisėto varžybų bei atskirų jų dalių (tokių kaip rungtys arba rungtynės) baigties ar eigos pakeitimo parengimas, siekiant įgyti nepagrįstų pranašumų sau ar kitiems asmenims, bei viso ar dalies nenuspėjamumo, įprastai siejamo su varžybų rezultatais, panaikinimas. Atitinkama apibrėžtis pateikiama Konvencijoje dėl manipuliacijų sporto varžybomis (2014). Aiškumo dėlei reikėtų pridurti, kad straipsnyje paprastai turimos omenyje „klasikinės“ manipuliacijos, kai žaidžiama ne pagal jėgas siekiant gauti tam tikrą (piniginę) naudą, tačiau neanalizuojami mažiau pavojingi manipuliacijų atvejai, balansuojantys ant taktikos ribos, pavyzdžiui, lažinimasis už savo paties pergalę siekiant priversti save labiau stengtis varžybų metu, nepranešimas apie galimas manipuliacijas siekiant išsaugoti vidinę ramybę prieš rungtynes, ir pan.

Manipuliacijos Lietuvos futbole buvo tiriamos ne vieną kartą. Sportininkų apklausą 2013 m. gruodžio mėn. atliko UAB „VISEO“. Tyrimą organizavo „Transparency International“ Lietuvos skyrius (TILS). Prie tyrimo metodologijos kūrimo prisidėjo bei konsultacijas teikė prof. A. Dobryninas ir S. Zaksaitė. Tyrimo tikslas buvo išsiaiškinti nesąžiningų susitarimų Lietuvos krepšinyje ir futbole paplitimą ir priežastis, sportininkų bei Lietuvos gyventojų požiūrį į juos. Apklausoje dalyvavo 100 futbolininkų ir 259 krepšinininkai. Tarpdisciplininiu aspektu manipuliacijų sporto varžybomis raišką tyrė S. Zaksaitė 2012 m. apgintoje disertacijoje bei 2015 m. išleistoje monografijoje. Sporto teisės ekspertė Ramunė Bistrickaitė yra parašiusi straipsnį manipuliacijų sporto varžybomis tematika (Bistrickaitė, 2015). 2022 m. žinomas sporto teisės advokatas Martynas Kalvelis parengė monografiją „Sporto teisė Lietuvoje“, kurioje atskiras skyrius skirtas atsakomybės už manipuliacijas sporto varžybomis teisiniam reglamentavimui. Tame monografijos skyriuje ypatingas dėmesys teikiamas vėliau aptariamai preziumuojamų pažeidimų koncepcijai, kurią Lietuvos ir užsienio (futbolo) sporto teisės specialistai sėkmingai apgynė Tarptautiniame sporto arbitražo teisme – rezonansinėje *Kruojos* byloje (Ibarrola, 2017).

Straipsnis unikaliu būdu pratęsia ir atnaujina ankstesnes pastangas: pateikiamas empirinis tyrimas, kuriame apie manipuliacijas sporto varžybomis kalbama iš pirmų lūpų. Atitinkamų tyrimų trūkumas buvo pabrėžtas akademinėje literatūroje – pavyzdžiui, Nikolaos Petropoulos JAV apgintoje disertacijoje (2018, p. 4). Turint omenyje specifinį ir netgi pavojingą tyrimo pobūdį,

beveik visa informacija yra nuasmeninta (anonimizuojama arba pseudonimizuojama), nepateikiant tikrų vardų bei pavardžių. Siekiant apsaugoti šaltinius, taikyta ir daugiau technikų: tam tikrais atvejais konkreti informacija buvo keičiama į abstraktesnę; veikiamoji rūšis į neveikiamąją; dalis itin atviro, operatyvinę informaciją primenančio teksto ištrinta; kai kurie duomenys apskritai nepaminėti, ir pan. Neišvengiamai tokia prieiga įgauna ribinių bruožų: straipsnio tekstas vietomis primena tiriamąją žurnalistiką, operatyvinės veiklos ataskaitą ar grožinę literatūrą. Vis dėlto turint omenyje, kad pasirinkta itin jautri tema, atitinkama metodika yra suprantama, nors palyginti retai taikoma lietuviškuose kokybiniuose tyrimuose. Užsienyje panašią metodiką taikė vienas iš manipuliacijų sporto varžybomis analizės pradininkų – Declanas Hillas (2011), savo mokslinius darbus transformavęs į grožinę literatūrą, tapusią plačiai skaitomais bestseleriais¹. Atskiro paminėjimo verta pusiau struktūruotų interviu klausimų ir atsakymų kalba, turinti subkultūrinių bruožų. Ir tai nestebina: pasak semiotikų ir kalbos filosofų, žodžiai nėra vien garsiniai ženklai ar bendravimo pagalbininkai, priskirti iš anksto nustatyta daiktų tvarkai, – jie veikiau yra kolektyviniai socialinės sąveikos padariniai ir kertiniai instrumentai, per kuriuos žmonės steigia ir išreiškia savąjį pasaulį (Harris, 1988, p. ix). Siekiant pasinerti į šį pasaulį, su informantais reikėjo kalbėti jų žodžiais ir jų kalba – todėl pateikti interviu yra „čechoviškai“ realistiškai, nepagražinti ir stiliistiškai beveik nekoreguoti.

Tyrimo tikslas, metodologija ir organizavimas. Tyrimu buvo siekiama suvokti ir aprašyti terpę, kurioje vyksta manipuliacijos, ir išsiaiškinti manipuliacijų futbolo varžybomis *modus operandi*. Natūralu, kad, išsikeliant tokį tikslą, buvo apžvelgta ir daugiau susijusių aspektų: finansiniai bei socialiniai klausimai, teisinės atsakomybės problematika, manipuliacijų futbolo varžybomis dinamika, tarptautinis elementas. Tyrimui atlikti buvo pasirinktas kokybinio tyrimo modelis². Buvo tiriama, kaip individai ar jų grupės supranta ir vertina

¹ Objektvumo dėlei verta pasakyti, kad pastaruosiu metu D. Hillas yra kritikuojamas dėl perdėm racionalizuoto ir apibendrinamojo savo tyrimų pobūdžio. Turint tai omenyje, šio teksto išvadose eksplicitiškai nurodoma, kad straipsnio išvalgų negalima generalizuoti.

² Skaitant tyrimo rezultatus, matyti, kad jie pateikti struktūruotai ir tiksliai, todėl gali sudaryti įspūdis, kad tai kiekybinis tyrimas, tačiau taip nėra: sunkiai surinktiems duomenims norėta leisti „kalbėti patiems už save“, todėl duomenys sąmoningai nėra apkrauti teorijomis ar naratyvais.

juos supantį pasaulį ir konstruoja prasmes remdamiesi asmenine patirtimi. Kokybiniai tyrimai vyksta natūralioje aplinkoje, kurioje tyrėjas yra duomenų rinkėjas. Jis tiriamajame lauke praleidžia daug laiko, renka išsamius duomenis ieškodamas jų vidinių ryšių, vėliau juos apibendrina. Informacija renkama žodžių ir vaizdų pavidalu, analizuojama induktyviuoju būdu, siekiama procesą aprašyti įtaigia kalba. Svarbiausia yra dalyvių nuomonė ir patirtis, tiriamąjį reiškinį siekiama interpretuoti tiriamųjų suvokiamomis sąvokomis. Pasirinkus tyrimo temą buvo nuspręsta taikyti kriterinę atranką (Rupšienė, 2007, p. 31), jai buvo iškelti šie kriterijai: 1) asmuo užsiėmė arba užsiima futbolo veikla Lietuvoje; 2) asmuo priklausė futbolo organizacijai ar klubui, kuris galimai buvo susijęs su manipuliacijomis.

Atlikus atvejų analizę, buvo pasirinktos kelios komandos, kurios buvo minimos žiniasklaidoje sutartų varžybų kontekste, ir bandoma ieškoti kontaktų su jose žaidusiais ar dirbusiais asmenimis. Tyrimo metu buvo pasitelkta ir *sniego gniužtės* atranka, kadangi keli informantai pasiūlė naujus panašios patirties ir žinių turinčius diskutantus³.

Interviu klausimyno sudarymas ir platinimas. Interviu atlikti 2022–2023 m. Informantų buvo ieškoma atlikus publicistinių straipsnių bei interviu⁴ analizę ir nustačius, kuriose komandose galimai vyko manipuliacijos futbolo varžybomis. Pasitelkus Lietuvos futbolo federacijos portalą (<https://lietuvosfutbolas.lt/>) ir Lietuvos futbolo statistikos portalą (www.almis.sritis.lt), kuriuose yra surinkta išsami įvairių Lietuvos futbolo varžybų statistika nuo pat nepriklausomybės atkūrimo su pilnomis komandų sudėtimis, buvo bandoma

³ Tekste žodžiai „diskutantas“ ir „informantas“ vartojami kaip sinonimai.

⁴ Pavyzdžiui, sporto žurnalisto A. Budraičio nuomone, manipuliacijų atvejų yra (buvo) labai daug. Atlyginimų negaunantys žaidėjai, anot žurnalisto, yra labiausiai į rizikos grupę papuolantys asmenys. Kai nėra pinigų iš klubo, tada jų galima bandyti susirasti iš kitų pragyvenimo šaltinių (LRT radijo laida „60 minučių“, 2013). 2015 m. kitas sporto žurnalistas, M. Augustis, rašė, kad „Marijampolėje šeimininkai šalies vicečempionus sumušė 3:0. Jei „Sūduvos“ puolėjai būtų smūgiavę bent kiek tiksliau, skirtumas galėjo būti ir dvigubai didesnis, kadangi „Kruojos“ gynyba atrodė it nutrenkta iš šalies vakarų atklydusio žaibo.“ Apie rungtynes atsiliepė ir Lietuvos futbolo federacijos sąžiningo žaidimo pareigūnas Gerhardas Dunauskas, kuris net nežinojo, kaip įvardyti tai, kas dėjos aiškėje rungtynių metu. Net ir pats „Kruojos“ kapitonas R. Beniušis neapsikentė komandos draugų elgesio ir antrojo kėlinio pradžioje pasiprašė būti pakeistas. Po rungtynių portalui *Delfi.lt* Beniušis, paklaustas apie santykius su komandos draugais, atsiliepė: „Galvą galiu guldyti tik už saujelę žaidėjų, o kitų aš nepažįstu“ (Augustis, 2015).

užmegzti kontaktą su klubų žaidėjais, administracijos darbuotojais, atstovavusiais klubams ar juose dirbusiais. Taip pat buvo bandoma užmegzti kontaktą su teisėjais, kurie dirbo galimai sutartose rungtyne. Surinkus komandų sudėtis ir administracijos darbuotojus, kontaktų buvo mėginama ieškoti naudojantis socialiniu tinklu „Facebook“ ir bandant užmegzti ryšį per „Messenger“ programėlę. „Messenger“ buvo pasirinkta neatsitiktinai, kadangi ši programėlė turi slaptojo pokalbio galimybę, kuri užšifruoja pokalbius ir taip gali užtikrinti didesnę anonimiškumą. Asmeninėmis žinutėmis buvo bandoma susisiekti su 44-iais asmenimis, į žinutes atsakė vos 15 asmenų, šeši asmenys atsisakė dalyvauti tyrime baimindamiesi dėl savo karjeros futbole. Devyniems asmenims, kurie sutiko pasidalyti savo patirtimi, buvo pasiūlyta suorganizuoti gyvą susitikimą jų pasirinktu laiku ir vietoje arba naudojantis „Messenger“ slaptojo pokalbio galimybe atlikti interviu internetu. Atliekant interviu su sutikusiais informantais, jų pačių buvo pasiūlyti dar trys jų pažįstami asmenys, turėję panašios patirties. Taigi iš viso kalbėtasi su 12 informantų. Iš dvylikos asmenų keturi asmenys pasirinko gyvą susitikimą, likę aštuoni – nuotolinį interviu variantą.

Tyrime diskutantai buvo užkoduoti skaičiais nuo 1 iki 12. Futbolininkams, futbolo teisėjams ir futbolo organizacijų darbuotojams interviu metu buvo užduoti 12 (pagrindinių) klausimų:

1. Ar tiesiogiai jūs ar komandos draugas yra susidūręs su bandymu manipuluoti futbolo varžybomis?
2. Kas buvo manipuliacijų iniciatorius?
3. Kas yra „stogas“? Kas buvo manipuliatorių „stogas“?
4. Po kieno priedanga vykdomos manipuliacijos varžybomis?
5. Dėl kokių sumų manipuluojama sporto varžybomis?
6. Ar yra daroma įtaka varžybų metu?
7. Kokie skirtumai įtraukiant lietuvius ir legionierius į manipuliacijas?
8. Kokie buvo ir yra žaidėjų atlyginimai?
9. Kokie egzistuoja žaidėjų kontraktai?
10. Kokius duomenis perduoda futbolininkai tam, kad galėtų dalyvauti manipuliacijose?
11. Kada buvo manipuliacijų sporto varžybomis pikas Lietuvoje?
12. Ar galimas interesų konfliktas tarp FIFA (UEFA) finansavimo ir lietuviško biudžeto?

Nors užduoti klausimai sudarė laisvo pokalbio išpūdį, juos galima klasifikuoti į šias grupes: 1) manipuliacijų sporto varžybomis darymo būdas – *modus operandi* (1, 2, 6 ir 10 klausimai); 2) finansiniai-socialiniai manipuliacijų futbolo varžybomis aspektai (5, 8, 9 ir 12 klausimai); 3) manipuliacijų dinamika, tarptautinis elementas ir apsaugos lygmuo (3, 4, 7 ir 11 klausimai). Pastaroji formuluotė pasiskolinta iš D. Hillo tyrimų, kuris nustatė, jog apsaugos lygmuo (angl. *protection level*) yra būtinas tam, kad manipuliacijos vyktų sklandžiai – maža to, akcentuotina, kad šiam lygmeniui priklausančių asmenų atžvilgiu labai retai pradedami ir juo labiau užbaigiami ikiteisminiai tyrimai (Hill, 2008, p. 58).

Diskutantams atsakius į klausimus, gauta informacija buvo išanalizuota, užkoduota, nuasmeninta, palyginta ir paruošta įtraukti į tyrimą. Dėl informacijos jautrumo keliems galimai su manipuliavimu sporto varžybomis susijusiems asmenims buvo pakeisti vardai. Jiems suteikti pseudonimai: Hadas; Hermis; Kronas; Apolonas.

2. Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

Siekiant mokslinio aiškumo, aptariant tyrimo rezultatus, klausimai ir atsakymai į juos išdėstyti ne tokia pačia tvarka, kaip vykdavo pokalbiai, o pagal minėtas klausimų grupes: pirmiausia aptariamas manipuliacijų darymo būdas, po to finansiniai-socialiniai aspektai ir galiausiai – apsaugos lygmuo, tarptautinis elementas bei manipuliacijų dinamika.

2.1. Manipuliacijų sporto varžybomis darymo būdai (modus operandi)

(Ar tiesiogiai jūs ar komandos draugas yra susidūręs su bandymu manipuliuoti futbolo varžybomis?)

Kas buvo manipuliacijų iniciatorius? Ar yra daroma įtaka varžybų metu?

Kokius duomenis perduoda futbolininkai tam, kad galėtų dalyvauti manipuliacijose?)

Pirmiausia informantų buvo klausama, ar jie ar jų komandos draugai buvo susidūrę su bandymu manipuliuoti varžybomis. Diskutantas Nr. 1 be užuolankų atsakė, kad jis pats yra dalyvavęs sutartose rungtynėse. Diskutantas Nr. 3 atsakė, kad jis ir keli jo komandos draugai yra dalyvavę, tačiau nenorėjo įvar-

dyti komandų: „Komandų neminėsiu, jei norėsi, išsiaiškinti galėsi, kur buvom pakabinti.“ Diskutantas Nr. 5 atsakė, kad jis kartu su komandos draugais yra patys „suorganizavę“ rungtynių. O Diskutantas Nr. 6 atskleidė, kad „buvom su draugais įsivėlę“. Diskutantas Nr. 2 teigė, kad turėjo užuominų apie tai, kad reikėtų prieš rungtynes „padėti padaryti rezultatą“. Diskutantas Nr. 4 teigė, kad jis ir jo komandos draugas sulaukė pasiūlymo, nes kartu buvo vidurio gynėjai. Diskutantas Nr. 7 atsakė, kad su juo buvo bandoma susitarti prieš sezoną, tačiau jis siūlantiems atsakė: „Noriu futbolo užsiiminėti, o ne *bajeriais*.“ Tuo tarpu diskutantai Nr. 8 ir Nr. 9 atsakė, kad kaip su žaidėjais nebuvo bandymų susitarti, tačiau teisėjaujant atvejų turėjo. Diskutantas Nr. 10 teigė, kad būtent dėl rungtynių jokie atvejo neturėjo, tačiau buvo bandoma manipuliuoti dėl tam tikro sprendimo priėmimo. Diskutantas Nr. 12 pasidalijo panašia patirtimi, jis teigė, kad manipuliacijų varžybomis atvejų neturėjo, tačiau jam bandant užimti poziciją, suteikiančią Lietuvos futbolo federacijos vykdomojo komiteto balsavimo teisę, buvo daromas spaudimas ir manipuliavimas.

Aptartos kokybinio tyrimo įžvalgos rezonuoja su 2014 m. atlikto kiekybinio tyrimo rezultatais, iš kurių galima matyti, jog manipuliacijų problema Lietuvos sporte yra rimta. Kaip nurodė „Transparency International“ (2014), kas penktas šalies futbolininkas ir kas septintas krepšininkas žinojo arba įtarė dalyvavęs varžybose, dėl kurių rezultato buvo susitarta iš anksto. 55 proc. futbolininkų ir 30,9 proc. krepšininkų atrodė, kad nesąžiningi susitarimai dėl rungtynių rezultato yra paplitę, tačiau 39 proc. futbolininkų ir 64,1 proc. krepšininkų teigė, kad ši problema nedidelė. Įsitraukti į susitarimus dėl varžybų eigos arba baigties sportininkams, informantų teigimu, dažniausiai pasiūlo komandos draugai (28,4 proc.), buvę kolegos (24 proc.), klubų savininkai (18,4 proc.), lažybų bendrovių atstovai (13,9 proc.) ir treneriai (7,5 proc.).

Antroju klausimu informantų buvo klausama, kas jų atveju inicijavo sutartas rungtynes. Keturi diskutantai išskyrė tuos pačius asmenis – manipuliacijų iniciatorius. Diskutantas Nr. 3 pasakojo, kad „Hadas pasiūlė pinigų pasidaryt išvažiuojant į kitą miestą pažaisti, o atvykus į naują klubą, tai atsakingas buvo treneris, jei taip galiu sakyti. Kalbų treneris nerėždavo, kad šiandien darom, bet reikalui esant keitimus padarydavo, kokius reikia.“ Diskutantas Nr. 4 tiesiog įvardijo asmenį Kroną, kuris buvo iniciatorius. Diskutantas Nr. 7 kaip iniciatorius įvardijo klubo savininką ir investuotojus (Hadą ir Kroną). Tuo tarpu Diskutantas Nr. 6 atskleidė visko pradžią: „Viskas prasidėjo pradė-

jus treniruotis su pagrindine komanda ir susipažinus su komandos senbuviais. Jie pasiūlė po treniruočių eiti į lažybų punktus statyti ant šuniukų ir panašiai. Gaudavosi, kad prasilošinėdavom ir pinigų nebelikdavo, bet jie vis tiek pasiūlydavo eiti į punktą, nes „užmes“ už mus. Jau po kurio laiko Hermis pasakė, kad reikės skolą grąžinti. Laiko davė kelias dienas, tai bandžiau skolintis pinigų, bet nebuvo kas paskolintų. Kadangi nesusimokėjom, Hermis pasakė, kad jo draugas nori pakalbėti. Po treniruotės prie stadiono atvažiavo Hadas ir pasakė, kad arba susimokam *nalogą*, arba važiuosim pasikalbėti ir sutvarkyti šitą reikalą. Tai taip ir pakabino mus, kadangi neturėjom kaip susimokėt.“ Panašią istoriją papasakojo ir Diskutantas Nr. 5, jis sakė, kad „viskas prasidėjo, kai su komandos draugais pradėjo vaikščioti į „Orakulą“, tiesiog pastatyti, o vėliau kažkuriam „daėjo“, kad galima ir už savo varžybas statyti, kažkurio vieno iniciatoriaus nebuvo, nes visi buvo nuolatiniai tam lažybų punkte, tai bendrai ir sutarėm, kad pažiūrime, kas gausis“.

Informantų pasakojimai atliepia diferencinių asociacijų teoriją. Ypač taikliai (korumpuoto) sporto sričiai šią teoriją pritaikė D. Hillas (2009). Jo teigimu, manipuliacijos sporto varžybomis reikalauja tam tikros technikos. Iš pradžių manipuliacijos neretai pradėdamos nuo „nekaltų“, draugiškų dalykų. Ir tik vėliau, suradus „silpną tašką“, draugiškumas transformuojasi į dominuojantį priešiškimą, pasireiškiantį grasinimais, ir žaidėjai jaučiasi priversti manipuliuoti. Lietuviškų manipuliacijų atveju matyti, kad Achilo kulnas neretai yra prasta finansinė būklė. Taip pat svarbu pažymėti, kad, pasak buvusio NBA teisėjo T. Donaghy, lažybų rinka yra būtent ta terpė, kurioje žaidėjai gali išsikrauti, patenkinti konkurencijos poreikį ir išlieti adrenalino perteklių. Galbūt todėl silpnesnėse lygose žaidžiantys sportininkai ar tie, kurių karjera eina į pabaigą (t. y. kurie nebegali išsilieti sporto aikštelėje), neretai „užkimba“ ant lažybų kabliuko. Taip formuojasi priklausomybė lažyboms, potencialiai vedanti sukčiavimo link (Crime Waves with Declan Hill, 2021, 28, 46–47 min.).

Šeštoju klausimu buvo bandoma išsiaiškinti, ar įtaka gali būti daroma pačių rungtynių metu. Diskutantas Nr. 1 atskleidė, kad į rungtynes komanda eidavo jau žinodama, kokio rezultato jiems reikia, tai pačių varžybų metu įtakos daryti nereikėdavo. Diskutantas atskleidė: „Buvo atvejis, kad abi komandos kartu *stafkes* darėm, tai jau buvom sutarę, kad pabaigsim rungtynes 3:3 ar 4:4, dabar nebepamenu, bet santrauką jeigu pavyktų rasti, tai labai akivaizdžiai viskas matytųsi, per pirmą kėlinį viską padarėm, o antram visi realiai vaikščio-

jo.⁵ Diskutantas taip pat prisiminė vieną kuriozinį atvejį rungtynių metu: „Įsimintiniausia buvo, kai Hermis pradėjo rėkti ant vieno iš mūsiškių aikštėje. Mes žaisdavom visada su marškinėliais be pavardžių ir visada numerius maišydavom, šitaip darydavom, kad diskvalifikacijas apeiti. Tai vienas iš mūsų gavo kortelę ir teisėjas klausė jo pavardės, jis atsakė, kad nežinau. Tai Hermis ant jo pradėjo rėkti, kad ką tu čia nusišneki, ir pasakė, ant kokios pavardės jis žaidė, o po varžybų gavo spaudimo tas žaidėjas, kad jei dar toks atvejis bus, tai blogai baigtis gali.“ Diskutantas Nr. 2 atsakė, kad visas darbas turi būti padarytas dar prieš rungtynes, o pačių rungtynių metu reikėtų turėti savo žmogų aikštėje norint kažką padaryti. Diskutantas Nr. 3 atsakė, kad varžybų metu jokios įtakos nebuvo daroma: „Mums pasakydavo kuris laikas prieš varžybas, kad šiandien reikia taip ir taip.“ Diskutantas Nr. 4 teigė, kad įtaka tikrai gali būti daroma. „Pats jaučiau, žaidi ir matai, kad kažkas gynyboj prastėja, greičiausias žaidėjas komandoje nebepabėga.“ Diskutantas Nr. 5 pasakojo, kad matydami, jog gali patraukti reikiamą rezultatą, vieni su kitais susižvalgydavom ir duodavom suprasti, kad dirbam. „Aišku, būdavo ir tokių atvejų, kad didesnis koeficientas, jeigu nepraleidžiam įvarčio, tai tada su dviguba motyvacija atidirbdavom.“ Diskutantas Nr. 6 pasakojo, kad „įtaka nedaroma, veiksmi tik atliekami, nes mes jau prieš varžybas žinodavome, ko mums reikia“. Informantas Nr. 7 teigė, kad įtaka tikrai gali būti daroma, ir pateikė konkretų scenarijų, į kurį jis buvo įveltas: „Mane išleido į aikštę ir liepė žaisti kaip gynėjui, o aš gynyboj visiškai nežaidžiu, pasakiau, kad nenoriu žaisti, nes čia vyksta nesąmonės, tai po to man pradėjo grasinti, kad bus problemų, jeigu nežaisiu. Tai tada ir gavosi, kad kiti vidury sumažina tempą, vienas varžovas apsiravo penkis mūsiškius, o gynyboje ne gynėjai, tai ir gaunasi tada visokie įtarimai.“ Diskutantas Nr. 8 teigė negalintis tiksliai garantuoti, ar šiuo metu įtaka daroma, bet seniau, kai varžybos būdavo nefilmuojamos, tokių atvejų tikrai būdavo. Diskutantas Nr. 9 pasakojo, kad varžybų metu tikrai matėsi, kad viena komanda žaidė lyg viena koja, tai kažkas kažkur nepabėga, tai perdavimą ne į tą plotą paduoda arba „netyčia“ perduoda ten, kur patogiausia būtų varžovui perimti kamuolį. Informanto Nr. 11 manymu, įtaka tikrai gali būti daroma tokiais veiksmais kaip teisėjų parodomos kortelės, kampiniai ir pražangos.

⁵ Beje, šis pastebėjimas sutampa su D. Hillo tyrimais, kuriais nustatyta, kad nesąžiningi įvarčiai įmušami pirmame kėlinyje, neretai – pačioje rungtynių pradžioje, kai žiūrovai dar nėra aistringai įsitraukę į žaidimą ir nėra labai atidūs (Hill, 2011, p. 45).

Dešimtuojų klausimu žaidėjų buvo klausama, kokius duomenis perduoda futbolininkai norėdami dalyvauti manipuliacijose. Diskutantas Nr. 1 šiuo klausimu pasisakė taip: „Nei mes, nei jie mums jokios informacijos neperdavinėjo. Vienintelis dalykas, kurį pasakyti reikėjo, tai ar žaisiu, nes man paskambino, pasiūlė, žinojo, kad pagal *paniatkes* gyvenau, tai žinojo, kad lengvų pinigų norėsiu.“ Diskutantas Nr. 2 į šį klausimą atsakė, kad „prieš rungtynes, kol viešai nėra paskelbta sudėtis, tai gali ne tik žaidėjai, bet ir teisėjai perduoti komandų sudėtis, kam reikia“. Diskutantas Nr. 2 taip pat prisiminė, kaip galima apeiti *Komet* (žaidėjų ir komandų registracijos – aut. pastaba) sistemą: „Seniau būdavo taip, kad treneris galėdavo sudėtį patvirtinti kelioms rungtynėms į priekį, tai jeigu iš jau patvirtintos sudėties žaidėjas gaus diskvalifikaciją, sistemoje diskvalifikacija pradės galioti tik po to periodo, kuriame dar nebus sudėtis patvirtinta, tai šitaip bausti žaidėjai gali apeiti sistemą, jeigu iš veido niekas neatpažins.“ Diskutantas Nr. 3 atskleidė, kad „patys nieko neperdavinėdavo, o jiems (žaidėjams) buvo perduodama informacija, kokį rezultatą reikia padaryti, kadangi patys nesilažindavom, tai viskas buvo už mus padaryta“. Informantas Nr. 4 sakė, kad asmeniškai varžybose informacijos nelabai įmanoma perduoti, bet paminėjo, kad rungtynių metu komandoje žaidę latviai dažnai iš trenerio gaudavo nurodymus latviškai. Diskutantas Nr. 5 atsakydamas į šį klausimą iškart pabrėžė, kad jie patys nieko neperdavinėdavo, bet samprotavo: „Seniau, kai dar nebuvo visų socialinių tinklų, buvo galima perduoti, kas traumotas ar panašiai, tada informaciją buvo sunkiau gauti nei dabar, todėl ji vertingesnė buvo nei dabar.“ Diskutantas Nr. 6 taip pat pabrėžė, kad pats nėra jokios informacijos perdavinėjęs, o teigė gaudavęs nurodymus, kokio rungtynių rezultato reikia, arba nurodymus, kad „antram kėliny truputį silpniau žaisk“. Diskutantas Nr. 7 pasakė, kad informacijos perdavinėjimas dabar nėra aktualus: „Lietuva – maža šalis, mažas kaimas, vieni kitus žaidėjai ir taip pažįsta, visi žino, kas žais ar nežais. Visa informacija ir taip ant lėkštutės padėta, tai kažką perdavinėti tikrai nereikia.“ Diskutantas Nr. 8 įvardijo, kad vienintelis dalykas šiais laikais, kurį galima būtų perduoti – žaidėjų traumas ir jų rimtumas. Diskutantas Nr. 9 taip pat pabrėžė, kad svarbiausia, ką, jo nuomone, gali perduoti žaidėjas – komandos draugų traumas. Taip pat diskutantas pridūrė, kad jeigu atvyksta naujas žaidėjas, ypač užsienietis, galima perduoti jo stipriąsias savybes. Diskutantas Nr. 11 irgi svarstė, kad dažniausiai galima perduoti, kas komandoje traumotas, ir galbūt taktines schemas.

2.2. Finansiniai-socialiniai manipuliacijų aspektai

(Dėl kokių sumų manipuluojama sporto varžybose? Kokie buvo ir yra žaidėjų atlyginimai?)

Kokie egzistuoja žaidėjų kontraktai? Ar galimas interesų konfliktas tarp FIFA (UEFA) finansavimo ir lietuviško biudžeto?)

Penktuoju klausimu buvo bandoma išsiaiškinti, kokios sumos „plaukioja“ sutartose varžybose. Diskutantas Nr. 1 atskleidė, kad „vien pas mane už varžybas galėdavo būti 400–500 eurų. Aš per mėnesį gaudavau daugiau nei mano tėvai uždirba, tai gali įsivaizduoti 4–5 varžybos, tai ir iki 3000 eurų buvo galima pasidaryti, tai tokie pinigai man buvo visiškas kosmosas.“ Diskutantas taip pat pridūrė, kad bendrų komandos sumų tikrai įvardyti negalėtų, nes praktiškai visa komanda buvo ant *stafkių*, o, jo nuomone, pagrindiniai žaidėjai tikrai gaudavo daugiau nei jis. Diskutantas Nr. 2 tikslių sumų negalėjo nurodyti, tačiau, jo manymu, sumos gali priklausyti nuo lygos, kurioje žaidžiama. Diskutantas Nr. 3 atsakė: „Jeigu viskas gerai *paeidavo*, tai mėnesio gale už rezultatus esu virš 3000 eurų gavęs, čia tik už rezultatus, plus dar atlyginimas prisidėdavo, bet jis nebuvo didelis, iki 1000 eurų.“ Diskutantas Nr. 4 teigė iš komandos draugų girdėjęs, kad papildomai jiems sumokėdavo po 50 eurų, tačiau jie nebuvo prie pagrindinės *chebros*. Respondento manymu, tie, kurie buvo prie *chebros*, uždirbdavo ir po kelis šimtus eurų. Diskutantas Nr. 5 pateikė, kad jo atveju sumos priklausydavo nuo to, kiek patys pastatydavo: „Viskas nuo koeficiento priklausydavo, tai nuo kelių šimtų iki kelių tūkstančių litų būdavo.“ Diskutantas Nr. 6 atskleidė, kad „kai atidirbinėjom, tai duodavo po kokį 100 eurų kartą į mėnesį, plus sutarties atlyginimas. Vėliau, kai paaugom ir jau buvom *atidirbę*, tai A lygoje ir po 500 eurų esam gavę už rungtynes.“ Diskutantas Nr. 7 sumų įvardyti negalėjo, nes apie tai su juo iniciatoriai nekalbėjo, nes jis iškart atsisakė pasiūlymo. Informantas Nr. 8 atskleidė, kad trims teisėjams bendrai buvo pasiūlyta vos 30 eurų, po 10 eurų kiekvienam. Diskutantas Nr. 9 konkrečių sumų taip pat negalėjo įvardyti, bet spėjo, kad sumos galėtų siekti kelias dešimtis tūkstančių eurų.

Aštuntuoju klausimu buvo bandoma išsiaiškinti, kokie buvo ir dabar yra žaidėjų atlyginimai. Diskutantas Nr. 1 teigė, kad neatsimena atlyginimo, „nes tai neesminis dalykas buvo, atlyginimas buvo *stafkės*. Sezono pradžioj buvom sutarę kažkiek, bet tiksliai nepamenu, iki šiol gal dar virš 2000 eurų skolingi

man.“ Diskutantas Nr. 2 apie atlyginimus sakė: „Dabartinėje komandoje tai 80 eurų už pergalę, 50 eurų už lygiąsias ir 30 eurų už pralaimėjimą. Praeitoje komandoje po 75 eurus už varžybas iš pradžių mokėjo, bet sezono eigoje išvis nieko nebemokėjo. Bet veteranai, kurie ten žaidė, tai tikrai užsidirbdavo, vidutiniškai pirmoj lygoj apie 1000 eurų tikrai gali uždirbti.“ Diskutantas Nr. 3 atsakė, kad „jeigu kalbam tik apie atlyginimą, tai 1000 eurų į rankas, bet dažnai vėluodavo“. Diskutantas Nr. 4 atsakė, kad jiems už rungtynes mokėdavo po 50 eurų, tai per mėnesį uždirbdavo apie 300 eurų. Diskutantas Nr. 5 prisiminė 2006–2008 metų laikotarpio atlyginimą: „Tuo laikotarpiu aš gaudavau 2000 litų, plus premijos, bet premijų dydžių dabar jau tikrai nebeapasakysiu, kai titulą iškovojom, tai, man atrodo, gal po 5000 litų sumokėjo kaip premiją.“ Diskutantas Nr. 6 prisiminė, kad karjeros pradžioje uždirbdavo po 400 litų, o žaisdamas Lietuvoje daugiausia uždirbdavo 1800 eurų. Diskutantas Nr. 7 tiksliai neprisiminė, kaip buvo mokamos algos: „Būdavo, berods, po 50 eurų už laimėtas rungtynes, o gal už sužaistas, tiksliai nepasakysiu, neatsimenu, nes labai mažai varžybų laimėdavom.“ Diskutantas Nr. 8 prisiminęs žaidėjo karjerą pasakojo: „Dažnai pastovaus atlyginimo negaudavau, mokėdavo kaip maistpinigius. Jei neišeidavai į aikštelę, duodavo 25 eurus, kitoje komandoje buvo 40 eurų už pergalę, 30 eurų už lygiąsias ir 20 eurų už pralaimėjimą.“ Diskutantas Nr. 9 tikslų sumų negalėjo įvardyti, tačiau darė prielaidą iš nuogirdų, kad pirmoje lygoje už pergalę žaidėjai galėdavo gauti po 100 eurų.

Aptartos įžvalgos atliepia kiekybinio tyrimo rezultatus. 2014 m. „Transparency International“ atliktame tyrime buvo nurodyta, kad pagrindinės priežastys, kodėl sportininkai įsitraukia į susitarimus sporte, yra finansinės, tai nurodė tiek krepšininkai, tiek futbolininkai: noras papildomai užsidirbti (52 proc.), prasta asmeninė finansinė padėtis (16 proc.), laiku neišmokami atlyginimai (13 proc.). Straipsnio autorės manymu, aptartiems empirinio tyrimo duomenims paaiškinti tinka, be kita ko, Roberto Mertono (1997) įtampos teorija, kurią sportui pritaikė šiuolaikiniai mokslininkai. Šios teorijos kontekste teigiama, kad sportininkai ar pareigūnai, negalintys pasiekti savo finansinių tikslų teisėtomis priemonėmis, gali imtis deviacijomis dvelkiančių inovacijų, o su lažybomis susijusios manipuliacijos gali tapti priemone savaudaiškam tikslui pasiekti, t. y. susikrauti turtui. Todėl kai kuriems sportininkams hipotetinę riziką būti pagautiems nusveria lažybų organizatorių žadamų turtų galimybė (Goodfellow, 2005). D. Hillas (2015) pritardamas šioms įžval-

goms nurodo, kad futbolininko sprendimą priimti kyšį ir dalyvauti sutartose rungtynėse galima paaiškinti įtampos teorija. Nepriklausomai nuo jų statuso, žaidėjai patiria įtampą savo karjeroje, nes nuolat galvoja apie netolimą ateitį. Besibaigiant karjerai, jie gali atsidurti anomijos būsenoje – santykinai neišsilavinę ir turintys mažai galimybių išlaikyti ir statusą, ir atlyginimą, kuriuo džiaugėsi būdami sėkmingais žaidėjais (Petropoulos, 2018, p. 22). Atitinkamai tokios būsenos kamuojami asmenys yra ir psichologiškai, ir finansiškai pažeidžiami, todėl santykinai lengvai susigundo neteisėtomis pajamomis. Sujungiant šias mintis su anksčiau aprašyta diferencinių asociacijų teorija, galima teigti, kad sportininkų patiriama įtampa (dėl karjeros pabaigos, finansinio nesaugumo, priklausomybių, fizinių traumų ar kitų priežasčių) gali tapti „kabliuku“, kurį patyrę manipulatoriai išnaudoja savo tikslams. Pažymėtina, kad prie emociškai ir finansiškai stiprių sportininkų kur kas sunkiau prieiti ir pritaikyti manipuliacines technikas, ir atvirkščiai – manipuliatorių taikiniu dažniau tampa pažeidžiami, su gyvenimo iššūkiais sunkiai susitvarkantys asmenys.

Devintuoju klausimu informantų buvo klausama, kokie egzistuoja ar egzistavo žaidėjų kontraktai. Diskutantas Nr. 1 atskleidė, kad jokių kontraktų neturėjo, viskas buvo žodiniu susitarimu. „Tai dabar tų savo 2000 eurų teisiškai net negalėčiau atgauti, o jei paprašyčiau, tai vakare, spėju, *bachūrai* man juos privežtų.“ Diskutantas Nr. 2 taip pat pabrėžė, kad jokių kontraktų jis neturėjo: „Pas mus viskas ant žodžio buvo, tik su užsieniečiais kitaip, bet jie sutartis su agentais, kiek žinau, pasirašydavo, kad juos apgyvendins ir mokės pinigus jiems.“ Diskutantas Nr. 3 atsakė, kad turėjo profesionalaus sportininko kontraktą. Diskutantas Nr. 4 paminėjo, kad jokio kontrakto neturėjo: „Visas susitarimas buvo, kad mokės maistpinigius. Pirmoj lygoj mažai kas su sutartimis iš tikro.“ Diskutantas Nr. 5 minėjo, kad seniau pasirašydavo sutartis. Paprašytas patikslinti, diskutantas atsakė, kad „tikriausiai taip dabar vadinasi profesionalo kontraktas“. Diskutantas Nr. 6 atskleidė, kad žaisdamas A lygoje turėjo profesionalo kontraktą. Kaip pats pabrėžė: „Žinojau, kiek turėtų mokėti.“ Diskutantas Nr. 7 atskleidė, kad pats žaidė tik pagal žodinį susitarimą. Geresni jauni žaidėjai turėdavo tam tikras sutartis, o vienas kitas legionierius turėdavo „pusiau profesionalo kontraktą“. Diskutantas Nr. 8 įvardijo, kad pats sutarties neturėjo, bet paminėjo, kad jeigu vyresnis žaidėjas, tai jis tikrai kažkokį kontraktą arba darbo sutartį turės, tačiau, diskutanto nuomone, dabar kontraktus

vis dažniau pradeda siūlyti ir jauniems žaidėjams. Diskutantas Nr. 9 atskleidė, kad, jo žiniomis, pirmoje lygoje didžioji dalis žaidėjų žaidžia tik už maistpiničius ir dažniausiai ta dalis turi kitus darbus, o futbolą žaidžia tik „prisidurti“ prie atlyginimo.

Informantų taip pat buvo klausiama jų nuomonės, ar galimas interesų konfliktas tarp užsienio finansavimo ir lietuviško biudžeto. Į šį klausimą jokios nuomonės neturėjo net penki pašnekovai. Keturi diskutantai, atsakę į šį klausimą, teigė išvis nežinantys, ar Lietuvos futbolas gauna kokias nors pajamas iš Lietuvos biudžeto. Vienas iš šių keturių diskutantų išskyrė savivaldybių finansavimą kaip galimą lėšų šaltinį. Du informantai išreiškė nuomonę, kad visas dėmesys yra tik į FIFA ir UEFA pinigus, nes iš jų skiriamos sumos yra ženkliai didesnės. Pastarųjų dviejų informantų įžvalgas patvirtina viešai prieinami duomenys. 2023 m. net 73 procentai Lietuvos futbolo federacijos finansavimo sudarė lėšos iš FIFA ir UEFA (Lietuvos futbolo federacijos 2023 m. biudžeto pristatymas, 2 skaidrė). Vertinant šiuos duomenis, viena vertus, galima pasidžiaugti, kad Lietuvos futbolas sugebėjo pelnyti tarptautinės bendruomenės pasitikėjimą ir disponuoti ženkliais sumomis. Antra vertus, tai, kad lietuviškas finansavimas sudaro santykinai nedidelę dalį, gali kelti ir tam tikrų keblumų: galbūt santykinai mažas suinteresuotumas kovoti su šiame straipsnyje aprašomomis „smulkiosiomis“ manipuliacijomis iš dalies yra nulemtas to, kad finansine prasme pagrindiniai „šeimininkai“ bei „prižiūrėtojai“ yra per toli. Straipsnio autorės nuomone, prižiūrėtojai yra „per toli“ ne tik finansine, bet ir baudžiamosios teisės prasme. Straipsnio rašymo metu buvo rengiamas Sporto įstatymo projektas, kurio 16 straipsnyje įtvirtinta manipuliacijoms aukšto meistriškumo sporto varžybomis samprata. Ji išdėstyta taip:

16. Manipuliavimas aukšto meistriškumo sporto varžybomis – tyčinis susitarimas, veikimas arba neveikimas, kuriuo bandoma paveikti aukšto meistriškumo sporto varžybų eigą ar rezultatą, siekiant visiškai arba iš dalies panaikinti šių sporto varžybų nuspėjamumą ir taip sau ar kitiems suteikti nepelnytą pranašumą.

Šios apibrėžties problematika yra ta, kad nėra išgrynintas santykis tarp aukšto meistriškumo sporto varžybų ir profesionalaus sporto, įtvirtinto Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 182¹ straipsnyje. Pažymėtina, kad minėtas 182¹ straipsnis *de facto* yra blanketinė norma, kurios taikymo sritį apibrėžia Sporto įstatymas. Platesne prasme akcentuotina, kad išties gali būti

sudėtinga nustatyti santykį tarp profesionalaus sporto bei aukšto sportinio meistriškumo. Atkreiptinas dėmesys, kad Europoje priimtas piramidinis sporto modelis, kurio viršūnėje yra profesionalus sportas (pvz., Generalinio advokato Rantos išvada Europos superlygos byloje Nr. C-333/21, 30 paragrafas). Išeitų, kad aukštas sportinis meistriškumas taip pat turėtų būti piramidės viršuje, tačiau nebūtinai pačioje viršūnėje. Straipsnio autorės nuomone, Lietuvoje profesionalus sportas dar tik vystosi, aukštas sportinis meistriškumas yra priimtinesnė sąvoka kalbant apie nacionalinių lygmenį. Turint tai omenyje, įmanomos ir kitokios Sporto įstatymo 16 str. formuluotės, kurių pasirinkimą sąlygotų Sporto įstatymo rengėjo ir leidėjo diskrecija. Formuluočių pavyzdžiai:

„Manipuliacija aukšto meistriškumo sporto varžybose – tyčinis susitarimas, veikimas arba neveikimas, kuriuo bandoma paveikti aukšto meistriškumo sporto varžybų eigą ar rezultatą, siekiant visiškai arba iš dalies panaikinti šių sporto varžybų nuspėjamumą ir taip sau ar kitiems suteikti nepelnytą pranašumą. Ši manipuliacijų sporto varžybose samprata *mutatis mutandis* taikytina tiek drausminės, tiek baudžiamosios atsakomybės kontekste.“

„Manipuliacija aukšto meistriškumo sporto varžybose – tyčinis susitarimas, veikimas arba neveikimas, kuriuo bandoma paveikti aukšto meistriškumo sporto varžybų eigą ar rezultatą, siekiant visiškai arba iš dalies panaikinti šių sporto varžybų nuspėjamumą ir taip sau ar kitiems suteikti nepelnytą pranašumą. Aukšto meistriškumo sporto varžybų ir profesionalaus sporto, įtvirtinto Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 182¹ straipsnyje, apibrėžtys *mutatis mutandis* laikytinos sinonimais.“

Akcentuotina, kad ir kokią formuluotę pasirinktų įstatymų leidėjas, dabartinė Sporto įstatymo projekto redakcija yra nepriimtina, nes palikta pernelyg daug erdvės interpretacijai taikant baudžiamąją atsakomybę, o tai laikytina teisinio aiškumo principo pažeidimu⁶.

⁶ Autorės žiniomis, aptartą problemą planuojama spręsti keičiant ne Sporto įstatymą, o Baudžiamąjį kodeksą, 182¹ straipsnyje išbraukiant „profesionalaus sporto“ formuluotę ir pakeičiant ją „aukšto meistriškumo sporto varžybose“. Pakeitimas įsigaliootų 2025 m. liepos 1 d.

2.3. Apsaugos lygmuo, tarptautinis elementas ir manipuliacijų dinamika

(Kas yra „stogas“? Kas buvo manipulatoriaus „stogas“? Po kieno priedanga vykdomos manipuliacijos varžybose? Kokie skirtumai įtraukiant lietuvius ir legionierius į manipuliacijas? Kada buvo manipuliacijų sporto varžybose „pikas“ Lietuvoje?)

Trečiuoju klausimu buvo siekiama išsiaiškinti, kas buvo ar yra manipulatorių „stogas“. Diskutantas Nr. 1 šiuo klausimu buvo gana atviras, nors tikslaus „stogo“ negalėjo įvardyti: „Nepamenu, kokia ten pagrindinio *klyčka*, bet jis irgi vienas iš miesto *mafukų*, Hadas, aišku, ten irgi prie tos visos *chebros*, bet ne jis pagrindinis, pas kurį *šaibos* būdavo, tai jo rungtynėse praktiškai niekada nebūdavo.“ Apie pažintį su visa grupe Diskutantas Nr. 1 pasakojo: „Visą savaitę *judėjau*, tai pasakiau, kad nebėra sveikatos ir tikrai nepažaisiu. Kitą rytą paskambino man, sako, atėik prie parduotuvės, yra *strielkė*. Kai nuėjau, pamaciau gal devyniese su dviem auto atvažiavo, pradėjo mane tampyti, kelis kartus trenkė į *padychą* (saulės rezginį – aut. pastaba), ir vos ne į bagažinę tempti, sakydami važiuosim pasivažinėti. Viskas ramiai baigėsi, nes visi prigėrę atvažiavo, būčiau galėjęs gintis, bet paskui mane būtų vakare prie laiptinės tikrai sulaužę, nes žinojo, kur gyvenu. O jų priduo negalėjau, nes gyvenau pagal *paniatkes*, tai būčiau ožiu padarytas.“ Diskutantas Nr. 2 negalėjo įvardyti *stogo*, jo manymu, „jis veikė vienas, nemanau, kad turi kokį *stogą*, greičiausiai kokios pažintys užsieny“. Diskutantas Nr. 3 teigė, kad „stogas tikriausiai Hado pažįstami iš Rusijos arba Latvijos, nes dažnai šnekėdavo rusiškai, bet gal tiesiog kontaktas pinigams išgryninti buvo jie“. Diskutantas Nr. 4 taip pat paminėjo Hadą kaip galimą *stogą*, tačiau pridūrė, kad tiksliai negali atsakyti į šį klausimą, nes paprasčiausiai net nebuvo aišku, kas komandos vadovai, galbūt ir žmonės už Hado stovėjo, nes klube buvo nemažai latvių. Diskutantas Nr. 5 jau atviravo antrame klausime paminėdamas, kad viskas prasidėjo nuo komandos draugų, tad ir šiuo atveju teigė, kad „jokio stogo nebuvo, patys viską darėm“. Diskutantas Nr. 6 įvardijo, kad „lengvas spaudimas prasidėjo nuo Hermio, bet tada prisistatė Hadas su savo *chebra*, tai spėju, kad Hadas pats ir stogas visų buvo, bet dar kelis kartus yra tekę girdėt apie kažkokį „Grafą“, kuris galėjo irgi prie rimtesnių būti“. Diskutantas Nr. 7 buvo įvardijęs klubo vadovą ir investuotoją Hadą ir Kroną ir juos įtarė kaip savo pačių „stogus“, bet samprotavo, kad

jie turėjo pažinčių užsienyje, todėl „stogas“ gali būti ne Lietuvoje. Diskutantas Nr. 8 jokio „stogo“ negalėjo įvardyti, nes „žmogus buvo deleguotas nuo visos komandos, tas žmogus buvo pasirinktas tik todėl, kad iš dalies mane pažinojo ir turėjo lengvesnį priėjimą“. Diskutantas Nr. 9 tiksliai žmonių įvardyti negalėjo, bet teigė, kad įtarimą sukėlusiose rungtynėse su komandos vadovu buvo keli rusakalbiai užsieniečiai. Diskutantas Nr. 10 taip pat negalėjo įvardyti „stogo“, bet paminėjo, kad Apolonas dažnai rodydavosi per įvairius susirinkimus ir posėdžius, nors jokių pareigų neužimdavo ir dažnai tuose posėdžiuose būdavo įrašomas dėl kvorumo. Diskutantas Nr. 12 paminėjo tiesiog kauniečius, nes futbolą valdė asmenys, turėję ryšių su Kauno nusikaltėliais.

Ketvirtuoju klausimu buvo bandoma išsiaiškinti, po kieno priedanga yra vykdomos manipuliacijos varžybomis. Diskutantas Nr. 1 buvo labai kritiškos nuomonės: „Galiu spėti, kad federacija tikrai žinodavo, kas vyksta, bet visiem vienodai. *Kavenskai* ten gerai įsisukę, tai sau gerai *šaiabas* darosi. Gali pasižiūrėti nuotraukas iš seniau ar dabar, kas rankas spaudė <...> šešėlinio pasaulio atstovams⁷ ar kitiems, tai visi išsišiepę, visi patenkinti. Tai tikrai federacija turi žinoti, kas darosi.“ Diskutantas Nr. 2 apie priedangą sakė, kad „viskas buvo tiesiai per aplinkui su siūlymais, tai tokia ir priedanga“. Respondentas Nr. 3 atsakė, kad viskas tikriausiai vyko po užsieniečių priedanga, kadangi visuose klubuose, kuriuose žaidė, visas rungtynes stebėdavo tas pats užsieniečių ratas. Diskutantas Nr. 4 buvo panašios nuomonės: „Komandoje buvo daug latvių, tai, manau, po jų priedanga viskas buvo.“ O Diskutantas Nr. 5 pasakė, kad jokios priedangos nebuvo, net pinigų už lažybas eidavo atsiimti patys. Paprašius įvardyti, kada maždaug tai vykdavo, diskutantas atsakė, kad maždaug tada, kai Lietuva tik įstojo į Europos Sąjungą. Diskutantas Nr. 6 teigė: „Jei galiu taip sakyti, tai Hadas kaip ir priedanga, ir mūsų agentas buvo, „pasiūlydavo“ variantą, kad šita komanda jumis domisi, aišku, atsisakyti negalėdavom, tai ir vykdavom su tuo pačiu draugu per klubus.“ Diskutantas Nr. 7 teigė, kad „jokios priedangos nebuvo, tiesiog paklausė, ar noriu pasidaryti pinigų, net sezonas dar buvo neprasidėjęs“. Diskutantas Nr. 8 papasakojo apie tokį iesmukišką atvejį: „Pas mus į teisėjų kambarį tiesiog atėjo po rungtynių ir pasiūlė bendrą pinigų sumą.“ Diskutantas Nr. 9 darė prielaidą, kad viskas buvo daroma po užsieniečių priedanga, tačiau ir vietiniai lietuviai puikiai žinojo, kas vyksta. Diskutantas Nr. 10 pripažino, kad jokios priedangos nebuvo, viskas vyko tiesiogiai. „Po

⁷ Konkrečios pavardės praleistos ir pakeistos į formuluotę „šešėlinio pasaulio atstovai“.

vienų varžybų prie manęs priėjo baustas žaidėjas su savo kompanija ir mane apsupo, pradėjo ant manęs rėkti, grasinti, kad mane papjaus ir nužudys, kol galiausiai trenkė man iš galvos į galvą.“ Diskutantas Nr. 12 atskleidė, kad „tokios kaip priedangos nebuvo, tiesioginių grasinimų irgi, tiesiog pas mane atvažiavo ir „kultūringai“ paklausė, ar noriu į tą poziciją, nes neaišku, kaip seksis dirbti. Ir tokią užuominą *numetė*, kad ne savas esu.“

Septintuoju klausimu buvo bandoma išsiaiškinti, kokie skirtumai egzistuoja įtraukiant lietuvius ir užsieniečius į manipuliacijas. Diskutantas Nr. 1 buvo kategoriškas užsieniečių atžvilgiu: „Jei dabartiniai afrikiečiai ar azijiečiai atvyksta, tai beveik visi jie atvažiuoja užsikabinti ir keltis į stipresnes Europos lygas, bet su kokiais latviais, baltarusiais, rusais ar ukrainiečiais tai jau kita kalba. Jeigu kažkokia silpnesnė ar žemesnės lygos komanda tokius kelis užsieniečius susirenka, tai gali iškart pradėti stebėti jų rungtynes ir laukti nesąmonių. Problema ta su jais yra, kad jie čia gavę diskvalifikaciją gali sau ramiausiai grįžti į Rusiją ir žaisti toliau žemesnėse lygose, žinau net kelis tokius variantus, panašu, kad jų ten niekas neseka ir netikrina.“ Diskutanto manymu, „lietuviai labiau įsitraukia, tie, kurie kilę iš provincijų, turėjo pinigų nepriteklių arba tame mieste banditų buvo. Iš Vilniaus, pavyzdžiui, nežinau, ar esu išvis girdėjęs kokį žaidėją, darantį *varkes*.“ Diskutantas Nr. 2 galvojo, kad „daugelis iš trečiųjų šalių atvykstančių užsieniečių dažnai neturi nė cento, tai jeigu jų tikslas tik pinigai, tai jiems bus visiškai vienodai. Dėl lietuvių, tai juos Lietuvoje labiau stebi. Priedo lietuvių registracija eina per kitą sistemą nei užsieniečiai, todėl jiems gali būti lengviau apeiti *Integrity* (liet. sąžiningo žaidimo) sistemą.“ Diskutantas Nr. 3 šiuo klausimu pasisakė, kad „pas mus naujų žmonių niekas *nekabindavo*, praktiškai visa komanda, įskaitant ir trenerį, buvo surinkta ant *stafkių*, tame tarpe ir užsieniečiai. Panašu, kad pažinčių ratas kažkoks buvo, nes vėliau kas įtarimų ar baudų išvengė, tai į kitas komandas išėjo, kurios *varkes* suko, buvo kas ir į Latviją išvažiavo, ir Europos atrankose „rezultatus“ darė.“ Diskutantas Nr. 4 taip pat buvo kategoriškas užsieniečių atžvilgiu: „Pas mus praktiškai visi 5–6 žaidę latviai buvo įtraukti į galimas manipuliacijas, tik dėl vartininko sunkiau pasakyti, jis galbūt ir nebuvo manipuliuojantis, bet sunkiausia būtų jį pastebėti, nes visos klaidos būdavo per latvius ir viskas padaryta iki įvarčio, tai kai per rungtynes saviškai varžovus kokį 20 kartų išveda prieš savo vartininką, tai kaip rezultato nepadarys.“ Diskutantas Nr. 5 kalbėdamas apie savo atvejį sakė: „Tik tarp savų lietuvių vyko šitas dalykas, užsieniečių nie-

kas nekalbino, bet gal tik porą jų turėjom komandoj.“ Diskutantas Nr. 6 sakė, kad „jau Lietuvoje esančių užsieniečių niekas neįtraukinėdavo, bent man taip atrodo, bet jeigu patys atsiveždavo kokį užsieniečių, tai labai didelė tikimybė, kad jis irgi „įdarbintas“ buvo. Bet iš savo patirties, tai galvoju, kad jiems labiau apsimokėdavo jaunus lietuvius užkabinti, jeigu žinodavo, kad pinigų neturi.“ Diskutantas Nr. 7 akcentavo kaimynų iš Latvijos išitraukimą: „Su lietuviais tai buvo taip, kad vyresni buvo geri savininko draugai, tai jie kaip ir be klausimų dalyvavo visi, o su užsieniečiais tokia situacija, kad jie kartu atvyko su treneriu užsidirbti, o treniruotėse išvis vos ne atskirai treniruodavosi nuo visų, sakydavom dėl to, kad jiems lengviau susišnekėti.“

Įdomu pastebėti, kad apie užsieniečių išitraukimą į korupciją Lietuvos futbole byloja viena iš nedaugelio Lietuvoje egzistuojančių baudžiamųjų bylų, kurioje minimos galimos manipuliacijos sporto varžybose, ir vienas Estijos futbolininkas – buvęs futbolo klubo „Kalev“ žaidėjas. Šioje baudžiamojoje byloje G. Ž. <...> buvo kaltinamas tuo, kad neturėdamas teisėto pagrindo, atimdamas laisvę nukentėjusiajam M. J. bei panaudodamas fizinį smurtą ir psichinę prievartą, atvirai vertė M. J. perduoti didelės vertės turtą (Kaltinamasis aktas baudžiamojoje byloje Nr. 1-62-349/2011). Kaltinamasis G. Ž. kaltu prisipažino iš dalies ir parodė, kad su M. J. buvo pažįstamas apie metus laiko. Jam kartais pasiskambindavo, klausinėdavo įvairių dalykų, kurie gali būti svarbūs, siekiant nuspėti varžybų rezultatą. Praeitų metų (t. y. 2009 m.) pavasarį jam paskambino M. J. ir pasakė, kad yra galimybė „pastatyti“ daug pinigų, klausė, gal jis žino kokius futbolo komandų, už kurias būtų galima „statyti“. Teismas įvertinęs surinktus įrodymus nustatė, jog kaltinamieji G. Ž. ir A. M. savavališkai vykdė ginčijamą savo tariamą teisę, pavartodami psichinę ir fizinę prievartą, ir padarė didelės žalos asmens teisėms ir teisėtiems interesams. Teismas taip pat konstatavo, kad nors G. Ž., A. M. ir M. J. dalyvavimas lažybose, prieš tai susitariant su žaidėjais dėl būsimo varžybų rezultato, yra neteisėtas, tačiau tai nepaneigia G. Ž. ir A. M. parodymų, kad jie buvo įsitikinę, jog M. J. be jų dalyvavo lažybose ir pasipelnė. Suprasdami, kad dalyvavimas lažybose, kai varžybose dalyvaujantys asmenys už atlygį siekia susitaro rezultato, yra neteisėtas, jie pasirinko tokį savo teisės į dalį laimėjimo išreikalavimo būdą, kuris prieštarauja įstatymams, t. y. smurto vartojimą. M. J. nepripažino, kad jis lažybose Estijoje laimėjo, t. y. ginčijo G. Ž. ir A. M. teiginius apie jų teisę į dalį laimėjimo. Visa tai rodo, kad kaltinamieji G. Ž. ir A. M. savavališkai, nesilaikydami įstatymų

nustatytos tvarkos, vykdė ginčijamą savo tariamą, t. y. egzistuojančią tik jų sąmonėje, teisę į dalį laimėjimo, vartodami fizinį smurtą (mušdami M. J.) ir psichinį smurtą – grasinimus atimti asmeninį M. J. automobilį „VW Touareg“ ir 7 500 litų (Nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-62-349/2011).

Paprastai kalbant, šioje byloje neužteko duomenų inkriminuoti manipuliacijas sporto varžybomis (Estijoje), kur tiek kaltininkai, tiek nukentėjusysis būtų buvę potencialūs įtariamieji, tačiau užteko įrodymų nubausti už santykiškai „paprastesnę“ nusikalstamą veiką – t. y. savavaldžiavimą (Zaksaitė, 2015, p. 80–88).

Vienuoliktuoju klausimu informantų buvo klausama jų nuomonės, kada Lietuvoje buvo manipuliacijų futbolo varžybomis pikas. Diskutantas Nr. 2 manė, kad pats pikas buvo Lietuvai atgavus nepriklausomybę, nes tuo metu buvo daug didesnių problemų nei futbolo manipuliacijos (atitinkamai dėmesys buvo kreipiamas kitur, ne kovai su organizuotu nusikalstamumu sporte). Diskutantas Nr. 3 pabrėžė, kad pikas tikrai ne dabar, o buvo kokiais 2016–2018 metais, jo žiniomis, ypač „pajūryje aktyviai viskas vyko šiuo klausimu“. Diskutantas Nr. 4 atsakė: „Pagal mane, kokie 2018 metai buvo pikas, iš nuogirdų kalbos sklido, kad Hado žmonės klubą buvo nusipirkę ar tai Klaipėdoj, ar Palangoj, o tuo metu, pagal mane, vyko ten įdomūs dalykai.“ Diskutantas Nr. 6 pateikė laikotarpį tarp 2012–2018 metų⁸, kaip pats teigė: „Per tą laikotarpį žaidžiau ne vienoje komandoje, kur buvo daromi rezultatai, ir visoje komandose buvo daug tokių kaip aš.“ Respondento Nr. 8 manymu, pikas buvo prieš 20–25 metus. „Kiek esu girdėjęs iš teisėjų perspektyvos, tai seniau net ir patys teisėjai tame dalyvaudavo, tai išgirdus net akys iššoko. Dabar tai sumažėję, nes rungtynes privaloma filmuoti ir yra priimta *Integrity* (liet. sąžiningumo žaidimo sistema).“ Diskutantas Nr. 9 piko laikotarpio negalėjo išskirti, jis labiau siūlė žiūrėti į laikotarpius prieš ir po *Integrity* sukūrimo⁹, nes iki *Integrity* buvo galima nebijoti jokių bausmių. Diskutanto Nr. 12 manymu, pikas buvo, kai Lietuvos klubai pradėjo žaisti europiniuose turnyruose, tokiuose kaip „Intertoto“ taurė ar Baltijos lygos varžybos. Diskutanto manymu, šios

⁸ Įdomu pastebėti, kad pasaulinės sporto rungtynių stebėjimo agentūros „Sportradar“ duomenimis, 2012 m. Lietuva pateko tarp 10-ies valstybių, kuriose užfiksuota daugiausia sutartomis laikomų futbolo rungtynių (Bistrickaitė, 2015).

⁹ *Integrity* sistema įgavo pagreitį 2021 m., organizuojant sąžiningumo mokymus Lietuvos futbolininkams, nors elektroninis paštas integrity@lff.lt, kuriuo buvo galima pranešti apie manipuliacijas, egzistavo gerokai anksčiau – nuo 2014 m.

nerėikšmingos varžybos davė pradžia ir pavyzdį kitoms ateities sutartoms varžyboms Lietuvoje.

Verta paminėti, kad apie galimas manipuliacijas „Intertoto“ taurėje byloja ir viešai prieinami šaltiniai. 2007 m. UEFA pradėjo tyrimą dėl įtarimų, kuriais remiantis buvo galima manyti, kad per „Intertoto“ taurės mačą tarp Estijos „TVMK Talinn“ ir Suomijos „FC Honka“ rungtynės nebuvo žaidžiamos sąžiningai (Reuters, 2007).

Straipsnio autorės požiūriu, manipuliacijų sporto varžybomis piką kriminologine prasme nustatyti yra sudėtinga, bet teisine prasme „lūžio taškas“ įvyko 2014 m., kai Lietuvos futbolo federacijos drausmės kodekse buvo numatyta galimybė bausti už preizumuojamas manipuliacijas sporto varžybų eiga ar rezultatais (padkaštas, 2022). Egzistuoja įvairių nuomonių dėl atitinkamo „bejausmio“ teisingumo, kai siekiant pritaikyti sankcijas *de facto* užtenka statistinės ataskaitos ir rungtynių ekspertizės, tačiau manytina, jog toks įrodinėjimo modelis išties padeda kovoti su manipuliacijomis sporte, tik jį taikyti derėtų itin atsakingai. Beje, panašus įrodinėjimo modelis gali būti taikomas ir e. sporte, kuriame dirbtinio intelekto generuojamas teisingumas buvo tapęs kasdienybe, ypač COVID-19 pandemijos metu (Zaksaitė, 2022).

3. Išvados ir apibendrinimai

Atsakant į iškeltą straipsnio tikslą (aprašyti terpę, kurioje vyksta manipuliacijos, ir išsiaiškinti manipuliacijų futbolo varžybomis *modus operandi*) galima teigti, kad sutartos rungtynės neretai susijusios ne tik ir ne tiek su rafinuotais „baltųjų apykaklių“ nusikaltimais, kiek su primityviu smurtu, nepriteklumi, nusikalstamu gyvenimo būdu. Autorės manymu, surinkti duomenys gana aiškiai iliustruoja diferencinių asociacijų bei įtampos teorijas. Remiantis pastarąja prieiga (Mertonas, 1997), įtampa, kylanti dėl mažų ar laiku nemokamų atlyginimų, skaidrumo bei teisinio aiškumo stokos, yra neutralizuojama patogia galimybe greitai praturtėti ar, pačių informantų žodžiais tariant, *prasukti varkes*. O diferencinių asociacijų (Sutherland, 1966, p. 81–82) teoriją reprezentuoja vienas iš aptartų manipuliacijų *modus operandi* – kai pradedama nuo mažų, „nekaltų“ dalykų, pavyzdžiui, teisėtų lažybų. Ir tik vėliau, kai žaidėjai tampa prasiskolinę ir priklausomi, pradedama „iš jėgos pozicijų“ kalbėti apie manipuliacijas sporto varžybomis. Toks procesas iliustruoja kertines diferencinių

asociacijų teorijos įžvalgas, pasak kurių, korupciniai nusikaltimai reikalauja tam tikros technikos, ir jie vyksta palaipsniui, pamažu „brandinant“ korupcinę (sub)kultūrą ir mokantis atitinkamos technikos. Taip pat svarbu pažymėti, kad lažybų rinka yra būtent ta terpė, kurioje žaidėjai gali išsikrauti, atliepti konkurencijos poreikį ir išlieti adrenalino perteklių. Galbūt todėl silpnesnėse lygose žaidžiantys futbolininkai ar tie, kurių karjera eina į pabaigą (t. y. kurie nebegali išsilieti aikštėlėje), neretai „užkimba“ ant lažybų kabliuko. Taip formuojasi priklausomybė lažyboms, potencialiai vedanti sukčiavimo link.

Teisine prasme manipuliacijų sporto varžybomis Lietuvoje problematiką galima paaiškinti keblumais taikant Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą: esant neišgrynintai profesionalaus sporto sampratai ir neišdiskutuotam santykiui tarp aukšto sportinio meistriškumo bei profesionalaus sporto, nėra aišku, kokios varžybos atitinka ar neatitinka *profesionalumo* kriterijaus.

Nepaisant gana įtaigių duomenų, akcentuotina, jog tyrimo išvadų negalima statistiškai generalizuoti. Tyrime siekta pateikti išvadas, kurios leistų straipsnio skaitytojams suprasti, kur jie gali pritaikyti tyrimo rezultatus: ar gali juos perkelti į savo ar kitas situacijas, kontekstus, kuriamas teorijas ir pan. (Žydzūnaitė *et al.*, 2008, p. 162–163). Apibendrinant tai, kas išdėstyta, galima teigti, kad tyrimas padėjo interpretuoti ekspertų veiksmus jų pačių aplinkoje, atsižvelgiant į prasmes, kurias patys žmonės suteikė savo veiksmams, empatiškai įsijaučiant į žaidėjo, teisėjo ar futbolo organizacijos darbuotojo situaciją ir išrenkant iš pusiau struktūruoto interviu tokius duomenis, kurie tiksliausiai reprezentuoja gana kontroversišką socialinį reiškinį.

Literatūra

- Augustis, M. (2015). Pats keitimo pasiprašęs „Kruojos“ veteranas: tai – baisu ir nepriimtina. *Delfi.lt*. <https://www.delfi.lt/sportas/futbolas/pats-keitimo-pasiprases-kruojos-veteranas-tai-baisu-ir-nepriimtina-67843298>
- Bistrickaitė, R. (2015). Manipuliacijos sporto varžybomis – iššūkiai Lietuvai ir tarptautinei bendruomenei. *Sporto mokslas*, 2(80), 67–76. <http://dx.doi.org/10.15823/sm.2015.11>
- Crime Waves with Declan Hill (2021). *Tim Donaghy: The NBA Gamble*. https://www.youtube.com/watch?v=doadBVf_mKg&t=710s
- Europos Tarybos konvencija dėl manipuliacijų sporto varžybomis. Magglingen/Macolin, 2014, Nr. 215.

- Generalinio advokato Aphanasios Rantos išvada, pateikta 2022 m. gruodžio 15 d., Europos superlygos byloje Nr. C-333/21. eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:62021CC0333
- Goodfellow, B. J. (2005). Betting on the Future of Sports: Why Gambling Should Be Left Off the Field of Play. *Willamette Sports LJ*, 2, 21–39.
- Harris, R. (1988). *Language, Saussure and Wittgenstein: How to Play Games with Words*. Routledge.
- Hill, D. (2011). *Parduotos rungtynės. Futbolas ir organizuotas nusikalstamumas. Azija. Audros debesys. I dalis*. Vilnius: Solidarumas.
- Hill, D. (2008). *The Fix: Soccer and Organized Crime*. Kanada.
- Hill, D. (2009). How Gambling Corruptors Fix Football Matches. *European Sport Management Quarterly*, 9(4), 411–432.
- Hill, D. (2015). Jumping into Fixing. *Trends in Organized Crime*, 18(3), 212–228.
- Ibarrola, J. (2017). CAS 2015/A/4351, Vsl Pakruojo FK, Darius Jankauskas, Armas Mikaitis, Sigitas Olberkis, Valdas Pocevičius, Alfredas Skroblas, Donatas Strockis, Diogo Gouveia Miranda, C.H. Alexandru, Taras Michailiuk v. Lithuanian Football Federation, Award of 13 July 2016. In: Duval, A., Rigozzi, A. (eds) Yearbook of International Sports Arbitration. T.M.C. Asser Press, The Hague. https://doi.org/10.1007/15757_2017_5
- Kaltinamasis aktas baudžiamojoje byloje Nr. 1-62-349/2011.
- Kalvelis, M. (2022). *Sports law in Lithuania*. Kluwer Law International.
- Lietuvos futbolo federacijos 2023 m. biudžeto pristatymas. <https://www.lff.lt/wp-content/uploads/2023/12/BIUDZETO-PRISTATYMAS-2023.pdf>
- Lietuvos futbolo federacijos portalas. lietuvosfutbolas.lt
- Lietuvos futbolo statistikos portalas. <http://www.almis.sritis.lt/>
- Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000-10-25, Nr. 89-2741.
- Lietuvos Respublikos sporto įstatymo Nr. I-1151 pakeitimo įstatymo projektas. Reg. Nr. 23-5255(3).
- LRT radijo laida „60 minučių“ (2013). Sporto specialistai: ir Lietuvoje tariamasi dėl sporto rungtynių rezultatų“. *Tv3.lt*. <https://www.tv3.lt/naujiena/sportas/sporto-specialistai-ir-lietuvoje-tariamasi-del-sporto-rungtyniu-rezultatu-n760641>
- Mertonas, R. (1997). Socialinė struktūra ir anomija. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 1.
- Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. birželio 1 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-62-349/2011.
- Petropoulos, N. (2018). *The Phenomenon of Match-Fixing in Soccer: A Plague Without a Cure?* City University of New York. https://academicworks.cuny.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3563&context=gc_etds
- Reuters (2007). UEFA investigates “fixed” Intertoto Cup match. <https://www.reuters.com/article/uk-soccer-uefa-allegations-idUKL2731556720070727>

- padkaStas (2022). S02 E24 | „Žalgiris“, „vyriškas“ R. Breu ir M. Stankevičiaus konfliktas bei lažybų bylos. https://www.youtube.com/watch?v=N2v2h33_GTo
- Rupšienė, L. (2007). *Kokybinių tyrimų duomenų rinkimo metodologija*. Klaipėdos universitetas. https://epale.ec.europa.eu/sites/default/files/kokybiniu_tyrimu_duomenu_rinkimo_metodol.pdf
- Sutherland, E. H. (1966). *Principles of Criminology*. Philadelphia and New York: J. B. Lippincott.
- Transparency International, Lietuvos skyrius (2014). *Nesąžiningi susitarimai sporte*. https://www.transparency.lt/media/filer_public/2014/01/21/susitarimai_sporte_skaidres_prie_pranesimo_spaudai_01_21.pdf
- Zaksaitė, S. (2015). *Apgaulė sporto srityje: teisinis ir kriminologinis požiūris*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Zaksaitė, S. (2022). Sukčiavimas e. sporte ir jo įrodinėjimo problemos COVID-19 pandemijos kontekste. *Teisė ir COVID-19 pandemija*. Mykolo Romerio universitetas. <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/0d544d9c-222e-41b5-88ec-1e0f-ccc5dd88/content>
- Žydžiūnaitė, V., Rupšienė, L., Bitinas, B. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija*. Klaipėda.